

‘Opgespoord verleden’

Een overzicht van de werkzaamheden in 2023

Anne Loonen / Joep Hendriks/ Jean-François Gentenaar
2024-02-02

Samenvatting

Doelstelling 1. Inventarisatie en waardering

1250 uur

- 2191 archeologische onderzoeken gewaardeerd en gecontroleerd
- Opzetten nieuwe digitale infrastructuur voor raadplegen en presentatie onderzoeksgegevens, bestaande uit projectendatabase en GIS-kaart

Doelstelling 4. Klein onderzoek: de Loden Lady

1000 uur

- Digitaliseren en analyseren analoge veldtekeningen
- Verwerken en digitale registratie vondstmateriaal
- Uitwerken van vondstmateriaal en onderzoeksgegevens
- Opzetten rapportage
- 3D-opname loden kist t.b.v. expositie Valkhof Museum (voorjaar 2024)
- Extern DNA- en (lood)isotopen onderzoek en gezichtsreconstructie Loden Lady

Doelstelling 5. Het onderzoek naar de tempels op het Maasplein

1250 uur

- Verwerken en digitale registratie eerste deel vondstmateriaal:
 - 5 van de 54 pallets ontsloten: 90.000 vondsten
- Opzetten samenwerking Radboud Universiteit t.b.v. uitwerking vondstmateriaal en tentoonstelling ‘Romeinse steden’ Rijksmuseum voor Oudheden en Valkhof Museum (2027)

Plan voor 2024

2500 uur

- Voortzetting inventarisatie en waardering (doelstelling 1)
- Opstellen en actualiseren periodekaarten (doelstelling 3)
- Afronden rapportage Loden Lady en start onderzoek Waalkade (doelstelling 4)
- Voortzetting onderzoek tempels Maasplein (doelstelling 5)
- Uitzetten externe specialistische onderzoeken

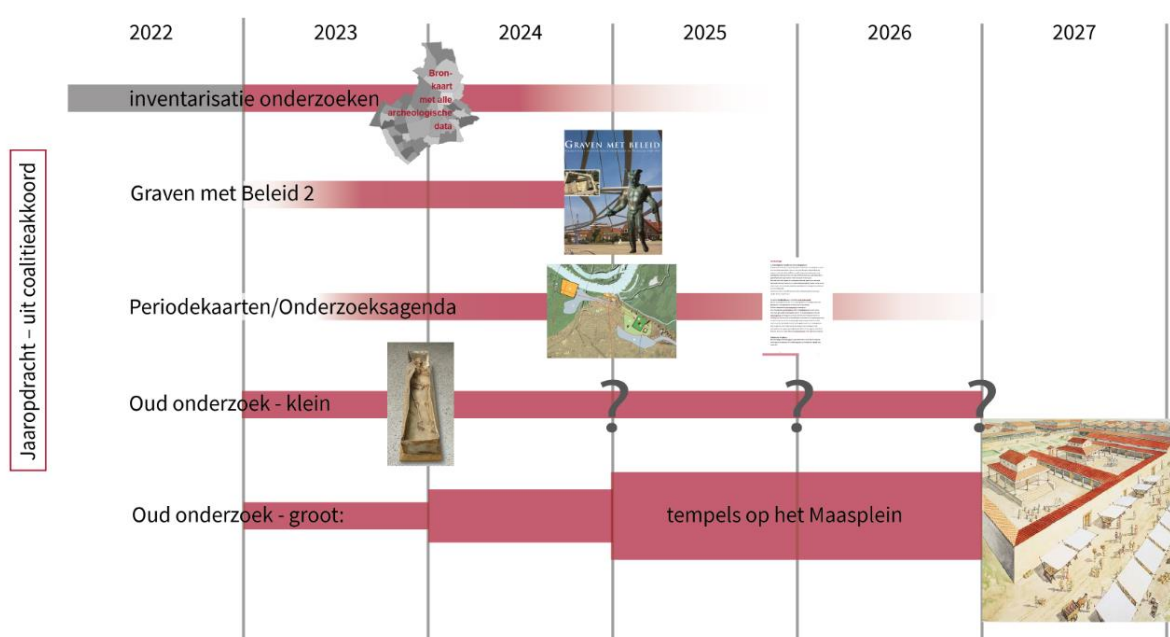
extern onderzoek

1 Nadere toelichting op de werkzaamheden

De afgelopen 30 jaar is door de gemeente Nijmegen archeologisch onderzoek uitgevoerd, waarvan een groot deel nog niet is uitgewerkt en/of gepubliceerd. Vanaf 2023 is vanuit het coalitieakkoord voor vier jaar jaarlijks €200.000 beschikbaar gesteld voor de uitwerking van oud onderzoek.

1.1 Het vertrek- en uitgangspunt

Voor de jaren 2023 t/m 2026 is eind 2022 het programma 'Opgespoord Verleden' opgesteld, dat voorzien is van een indicatief tijdspad en op hoofdlijnen bestaat uit vijf doelstellingen (zie ook Figuur 1.1):

Figuur 1.1: Schematische weergave programma 'Opgespoord Verleden' (indicatief).

1. Inventarisatie en waardering van reeds uitgevoerd archeologisch onderzoek

Voortzetting van de inventarisatie en waardering van reeds uitgevoerd onderzoek, verricht binnen de gemeentegrenzen van Nijmegen (doorlopend). Binnen deze doelstelling wordt de voormalige Erfgoedstrategie (2020) voortgezet, waarbij interne en externe projecten worden gewaardeerd en worden toegevoegd aan een nieuwe projectendatabase en -kaart.

2. Publicatie Graven met Beleid

Een deel van het oud onderzoek uitgevoerd door Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen zal in toegankelijke vorm (nog nader te bepalen) beschikbaar worden gesteld.

3. Vervaardigen en updaten periodekaarten

De grotendeels verouderde periodekaarten (overzichtskaarten met archeologische vindplaatsen per periode) worden aangevuld met en/of aangepast op basis van de resultaten van interne en externe onderzoeken uit de afgelopen 15 jaar.

4. **Uitwerking van enkele kleinere oude onderzoeken (de Loden Lady; Gm3)**

Doelstelling is ieder jaar een kleiner oud onderzoek uit te werken en te rapporteren. In 2023 is het onderzoek van de Loden Lady (Gm3) geselecteerd, waarvoor tevens samenwerking is gezocht met het project Constructing the Limes (C-Limes, Workpackage 2) en het Valkhof Museum. Met Opgespoord Verleden als matching wordt gezamenlijk subsidie aangevraagd voor in ieder geval DNA-onderzoek en een gezichtsreconstructie van de Loden Lady.

5. **Uitwerking van een groot onderzoek (Maasplein; Mp1)**

Doelstelling is in de komende vier jaar het onderzoek uit 1992-1993 naar onder de meer de Romeinse tempels op het Maasplein verder uit te werken en te publiceren. Tevens wordt middels deze doelstelling de samenwerking gezocht met (onder meer) de Radboud Universiteit.

1.2 **Gemaakte keuzes in 2023**

Alvorens in te gaan op hetgeen in 2023 is uitgevoerd, is het goed te melden dat in Q1, in overleg met alle betrokkenen, besloten is doelstelling 2 (Graven met Beleid) en doelstelling 3 (de periodekaarten) in de tijd vooruit te schuiven. Voor het realiseren van de publicatie Graven met Beleid is het namelijk noodzakelijk dat de periodekaarten reeds in vergevorderd stadium zijn vervaardigd. Het kunnen opstellen van adequate en volledige periodekaarten is op haar beurt weer afhankelijk van doelstelling 1; het zo volledig mogelijk in kaart brengen van al het uitgevoerde archeologisch onderzoek binnen de grenzen van de gemeente Nijmegen. Hierdoor is ervoor gekozen in 2023 meer capaciteit in te zetten op het zo ver mogelijk afronden van doelstelling 1, zodat het programma in de jaren hierop volgend een zo efficiënt mogelijk vervolg kan krijgen. Naast doelstelling 1 is in 2023 ook vol ingezet op doelstelling 4 en 5: de uitwerking van de Loden Lady en de basisontsluiting van het vondstmateriaal en de documentatie van het Maasplein. Het vervaardigen van de periodekaarten (doelstelling 3) zal in 2024 volledig worden afgerond, waarna vervolgens ook een plan opgesteld kan worden voor de verwezenlijking van doelstelling 2.

2 Resultaten programma Opgespoord Verleden 2023

Zoals in het voorgaande hoofdstuk is toegelicht, is in 2023 ingezet op drie van de vijf doelstellingen:

- Doelstelling 1: Inventarisatie en waardering van reeds uitgevoerd archeologisch onderzoek;
- Doelstelling 4: Uitwerking van het onderzoek naar de Loden Lady;
- Doelstelling 5: Uitwerking van het onderzoek naar (de Romeinse tempels op) het Maasplein.

Tevens is in 2023 een plan opgesteld voor de aanpak van doelstelling 3 'het vervaardigen en updaten van de periodekaarten' in 2024.

2.1 Doelstelling 1: Waardering en inventarisatie archeologisch onderzoek

In 2023 is het werk voortgezet dat in 2021 reeds was opgestart in het kader van de Erfgoedstrategie (2020). Dat betekent dat verder is gegaan met het inventariseren en waarderen van de alle archeologische onderzoeken die binnen de grenzen van de gemeente Nijmegen zijn uitgevoerd. Dit betreffen in hoofdlijnen onderzoeken die zijn uitgevoerd door:

- A. Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen (1989-heden);
- B. de Archeologische Werkgroep Nederland en de Stichting Stadsarcheologie Nijmegen (1968-1989);
- C. commerciële opgravingsbedrijven (1995-heden);
- D. particulieren (ca. 1800-heden; ook wel vondstmeldingen genaamd);
- E. wetenschappelijke (rijks)instellingen (ca. 1830-1967; met name de Rijksdienst, het Rijksmuseum voor Oudheden en de universiteiten).

Er zijn in totaal 2191 archeologische onderzoeken geïnventariseerd en gewaardeerd en in de projectendatabase en -kaart ondergebracht (Tabel 2.1).

Uitvoerderscategorie	Aantal onderzoeken
A. gemeente Nijmegen	1138
B. AWN/SSN	305
C. commercieel	621
D. particulieren/vondstmeldingen	114
E. rijks-/ wetenschappelijke instellingen	13
Totaal	2191

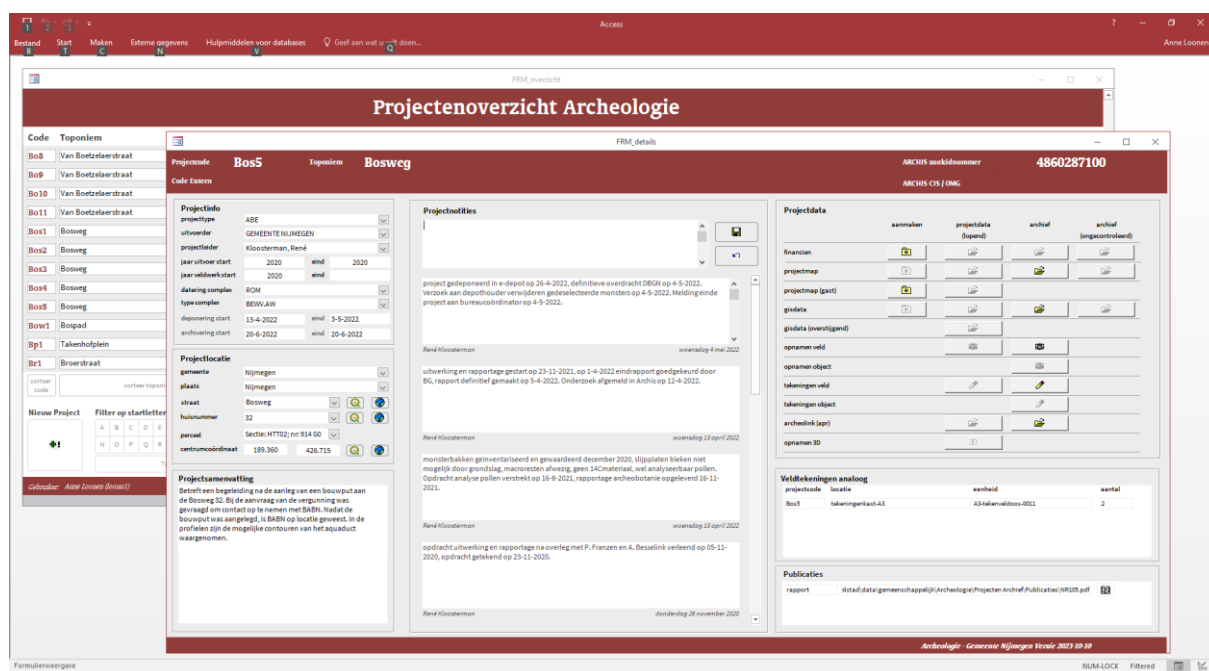
Tabel 2.1: Aantal geïnventariseerde onderzoeken per uitvoerder.

Per onderzoek is (onder meer) het volgende toegevoegd, gecontroleerd en/of aangevuld:

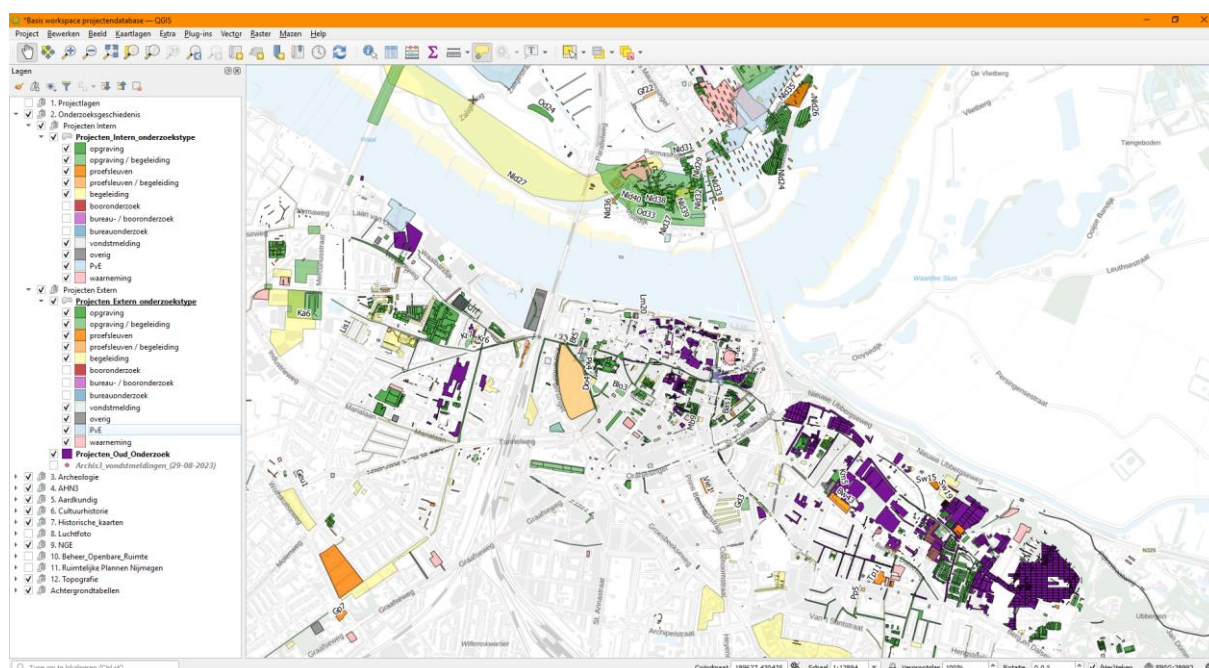
- De geografische locatie van het onderzoek (waarbij de GIS-gegevens op de projectenkaart zijn opgenomen);
- Het onderzoekstype (bijv. gravend of bureauonderzoek)
- Of dit onderzoek in het landelijk informatiesysteem (Archis) is opgenomen;
- Of er op deze locatie (horizontaal of verticaal) nog archeologische resten aanwezig kunnen zijn;
- Wat er aan documentatie en vondstmateriaal aanwezig is;
- Of er verslaglegging en/of een rapportage van het onderzoek aanwezig is;
- Een beknopte tekstuele samenvatting van de resultaten.

Al deze nieuwe informatie, gecombineerd met alle reeds bekende onderzoeksgegevens, is het afgelopen jaar tevens ondergebracht in één gegevensbron binnen een SQL-server omgeving. Door alle gegevens centraal

op te slaan en vanuit een SQL-server beschikbaar te stellen voor raadpleging en toekomstige aanvullingen, is daarmee geborgd dat iedere gebruiker over dezelfde up-to-date gegevens beschikt en blijft de datakwaliteit van deze gegevens gewaarborgd. Tevens bestaat nu de mogelijkheid om deze brongegevens gelijktijdig in diverse applicaties beschikbaar te stellen; het zij het in de vorm van een database (Figuur 2.1) of middels presentatie op een GIS kaart (Figuur 2.2). In de toekomst wordt deze QGIS kaart ook ondergebracht in AtlaZ.

Figuur 2.1: Interface nieuwe projectendatabase.

Figuur 2.2: Interface nieuwe projectenkaart.

2.2 Doelstelling 4: De Loden Lady (Gm3)

In 2023 is als ‘klein onderzoek’ een onderzoek aan de Grote Markt en in de Burchtstraat (interne projectcode Gm3) opgepakt, waarbij in 2001 de ‘Loden Lady’ is aangetroffen. Naast restanten van kelders en/of funderingen van huizen daterend vanaf de late middeleeuwen zijn ook enkele rijkere Romeinse begravingen aangetroffen. Meest bijzonder is de loden grafkist die op meer dan twee meter onder het straatniveau werd aangetroffen met daarin resten van een dame uit de Romeinse tijd. Lood was in die tijd bijzonder kostbaar materiaal, wat erop duidt dat dit een welgestelde dame zal zijn geweest. De loden kist en de skeletresten zijn indertijd slechts summier onderzocht, zodat deze snel tentoongesteld kon worden in Museum Het Valkhof. Door de opgravingscontext goed uit te werken en met de toepassing van DNA- en isotopenonderzoek is de verwachting meer te weten te komen over de achtergrond van deze dame en haar bijzondere begraving.

In 2023 is de gestart met de uitwerking van dit onderzoek. Hiervoor is aangevangen met het digitaliseren en analyseren van alle analoge gegevens. Het onderzoek is nog geheel analoog vastgelegd, wat betekent dat de documentatie en vondsten nog een forse bewerkingsslag dienden te ondergaan. Hiervoor zijn allereerst de veldtekeningen gedigitaliseerd waarna de informatie daarop is geanalyseerd en omgewerkt tot de huidige maatstaven (uitgeven spoornummers, verwerken in database en GIS etc.). Vervolgens is het vondstmateriaal (waaronder het skelet van de Loden Lady) bekeken, verwerkt in een database en gekoppeld aan de sporen. Hierna was het mogelijk het vondstmateriaal in de juiste context te plaatsen om dit vervolgens te determineren en waar nodig te conserveren en te fotograferen. Aanvullend is de loden kist ook vastgelegd met 3D-software. De 3D-weergave van het graf zal gebruikt worden voor expositie in het tijdelijke Valkhof Museum, welke gepland staat in het voorjaar van 2024. De start van het onderzoek heeft meteen aandacht gekregen van verschillende regionale media (Figuur 2.3).

De uitwerking van het project was eind 2023 nog niet afgerond aangezien er onder meer nog wordt gewacht op de resultaten van het onderzoek naar de botanische monsters uit de grafkist. De rapportage zal evenwel in het eerste kwartaal van 2024 worden opgeleverd. Hierin worden niet alleen de basale opgravingsgegevens ontsloten, maar ook de eerste resultaten van nieuw specialistisch onderzoek gepresenteerd. Hoewel er in het Romeinse rijk enkele tientallen loden sarcofagen bekend zijn, blijkt het Nijmeegse exemplaar vanwege de constructie en lengte een opvallend exemplaar te zijn. Om aanvullend specialistisch onderzoek te laten verrichten, is samenwerking met het project C-Limes gezocht. In het kader van dit project zullen, ten behoeve van de herkomstbepaling van de overledenen, de stabiele isotopen van de graven uit project Gm3 geanalyseerd worden. Daarnaast is gezamenlijk een subsidieaanvraag ingediend – en gehonoreerd – om ook DNA- en loodisotopen-onderzoek te laten uitvoeren. Met deze gegevens krijgen we hopelijk een beter beeld van de dame uit de sarcofaag, haar afkomst en de oorsprong van de sarcofaag. Een subsidieverzoek om op basis van deze gegevens een nieuwe gezichtsreconstructie te maken, werd afgewezen, maar dit kan komende tijd toch uitgevoerd worden in het kader van het Masterplan Limes. Alle resultaten, van zowel het gemeentelijke onderzoek als de aanvullende analyses, komen straks samen in het nieuwe verhaal van de Loden Lady, dat vanaf eind 2025 een prominente plek zal krijgen in het hernieuwde Valkhof Museum.

■ dg.nl ■ e-mail: redactie.nijmegen@gelderlander.nl ■ Telefoon: 088-0134214 ■ zaterdag 21 oktober 2023

Rijk van Nijmegen

► Nieuw onderzoek naar tweeduizend jaar oud graf

Het mysterie van de 'Loden Lady'

Was de 'Loden Lady' een rijke Romeinse of een welgestelde Nijmeegse? Moderne onderzoekstechnieken moeten uitwijzen wie de vrouw was die tweeduizend jaar geleden in een loden kist in Nijmegen werd begraven.

Margriet Verschoor
Nijmegen

Het was een opzienbarende vondst: in 2001 stuitten archeologen tijdens werkzaamheden in de Burchstraat in Nijmegen op het skelet van een vrouw uit de Romeinse tijd. Ze was begraven in een loden sarcofaag, wat haar de bijnaam 'Loden Lady' bezorgde. „Begraven worden in een loden kist was in de Romeinse tijd lang niet voor iedereen weggelegd, lood was kostbaar”, vertelt stadsarcheoloog Joep Hendriks. „Bovendien lagen er graghten bij, parfumflesjes en een spiegel. Dat laat wel zien dat het een bijzonder graf was.”

Ze was dus waarschijnlijk van rijke komaf en vermoedelijk tussen de 35 en 50 jaar oud toen ze stierf. Vender zijn er nog veel vragen die nu aanleiding zijn voor nieuw onderzoek.

Het gaat om zowel dna- als isotopenonderzoek, waarin de gemeente Nijmegen optrekt met onderzoekers van Constructing the Limes, een project van de Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit.

▲ Een eerdere gezichtsreconstructie van de vrouw. FOTO: VALKHOFF MUSEUM

▲ Archeologen Joep Hendriks en Katja Zee. FOTO: GEMEENTE NIJMEGEN

Het dna-onderzoek kan duidelijkheid geven over het uiterlijk van de vrouw, zoals oog- en huidskleur. Het isotopenonderzoek kan meer vertellen over haar herkomst. Hendriks: „Het zou heel interessant zijn als het onderzoek ons kan vertellen of zij van lokale komaf is of van een hele andere plek in het Romeinse Rijk.”

Het dna-onderzoek wordt straks uitgevoerd door een onderzoeker van de Universiteit Leiden in samenwerking met Harvard University. Deze week kwam hiervoor groen licht nadat de Stichting Museum voor Anthropologie en Praehistorie benoemt er subsidie voor te verlenen. „Goed nieuws voor het onderzoek dus”, aldus Hendriks. Het isotopenonderzoek is al van start gegaan en wordt uitgevoerd aan de Vrije Universiteit.

Gezichtsreconstructie

Van het graf is verder onlangs een digitaal 3D-model gemaakt dat al online te zien is en het bijna tastbaar maakt. En op basis van het dna-onderzoek

kan mogelijk nog een nieuwe gezichtsreconstructie worden gemaakt, hoopt Hendriks. Die zal veel nauwkeuriger zijn dan een eerdere reconstructie van twintig jaar geleden (foto links). Uiteindelijk zal het verhaal van de 'Loden Lady', met alle nieuw verzamelde informatie, een van de topstukken worden in het vernieuwde Valkhof Museum dat in 2025 moet heropenen.

Het nieuwe onderzoek maakt deel uit van een grote inhaalslag op het gebied van archeologisch onderzoek in Nijmegen, in voorbereiding op de bouw van het nieuwe archeologische depot in Nijmegen. Het eerstvolgende project wordt een uitgebreid onderzoek naar het Romeinse tempelcomplex dat in de jaren 90 werd blootgelegd op het Maasplein.

Het nieuwe gezamenlijke depot van de gemeente Nijmegen en de provincie Gelderland wordt het grootste archeologische depot van Nederland. De bouw aan de Nieuwe Dukenburgseweg is inmiddels begonnen.

Figuur 2.3: Artikel 'De Gelderlander', d.d. 21-10-2023.

2.3 Doelstelling 5: De tempels op het Maasplein (Mp1)

In 2023 is tevens gestart met het 'grote onderzoek' Maasplein (interne projectcode Mp1). Hier zijn in 1992-1993 onder meer de overblijfselen van twee Gallo-Romeinse tempels aangetroffen (Figuur 2.4), die gewijd waren aan Mercurius, de god van de handel, en Fortuna, de godin van de voorspoed. Evenals het onderzoek van de Loden Lady is ook dit onderzoek enkel analoog vastgelegd, wat betekent dat de documentatie en de maar liefst 54 pallets (totaal 1650 kratten) met vondstmateriaal nog nauwelijks ontsloten zijn.

Het voornaamste doel dit jaar was dan ook grip krijgen op het onnoemelijke aantal vondsten. Gestart is met het verwerken van het bijzondere vondstmateriaal dat reeds op ca. 5 pallets apart gezet was. Dit materiaal, bestaande uit ca. 11.000 vondstnummers, is in een database opgenomen en voorzien van vondstkaartjes met barcodes. De vondstnummers hebben een totaal van bijna 90.000 vondsten opgeleverd, waaronder ca. 19.000 metalen objecten, 3000 glasvondsten en 10.000 keramische objecten. Daarnaast zijn in 2023 ook de veldtekeningen van het onderzoek gescand. De digitalisering en analyse van deze tekeningen zal in 2024 plaatsvinden.

Aangezien het dubbele tempelcomplex uniek is voor Nederland en de Nedergermaanse provincie wordt met de uitwerking van het onderzoek aangesloten bij lopend onderzoek elders, zoals dat naar de tempels van Herwen-Hemeling bij Zevenaar en het onderzoek naar de tempels in Xanten. Het doel is de Nijmeegse vondst

in een breder perspectief te plaatsen. Daarom is ook een samenwerking met de Radboud Universiteit opgezet. Zij ondersteunen Bureau Archeologie door de specialistische analyse van bijvoorbeeld de muurschilderingen en de bouwornamenten op zich te nemen. De resultaten van de uitwerking zullen een belangrijke plek krijgen in de tentoonstelling over Romeinse steden, die in 2027 onder leiding van prof. Stephan Mols wordt ingericht in het Rijksmuseum voor Oudheden en het Valkhof Museum.

Figuur 2.4: Luchtfoto ten tijde van het onderzoek op het Maasplein (links) en een reconstructie van de tempels (rechts).

3 Het plan voor 2024

In 2024 staan de volgende werkzaamheden op het programma:

1. Inventarisatie en waardering van reeds uitgevoerd archeologisch onderzoek

De inventarisatie en waardering van de particuliere vondstmeldingen zal worden afgerond en die van de wetenschappelijke (rijks)instellingen worden voortgezet. Tevens zal de nieuwe projectenbase en – kaart door het Bureau Archeologie en de beleidsafdeling archeologie in gebruik worden genomen.

3. Vervaardigen en updaten periodekaarten

De grotendeels verouderde periodekaarten worden aangevuld met en/of aangepast op basis van de resultaten van interne en externe onderzoeken uit de afgelopen 15 jaar. Hiervoor worden de archeologische onderzoeken per periode in kaart gebracht en in eenzelfde systematiek op kaart weergegeven. Deze exercitie maakt het mogelijk invulling te geven aan doelstelling 2 (Graven met Beleid).

4. Uitwerking van enkele kleinere oude onderzoeken

De rapportage van de Loden Lady zal worden afgerond en als nieuw ‘klein onderzoek’ zal het onderzoek naar enkele beerputten op de Waalkade (intern projectcode Wk2) uit 1996 worden opgepakt en uitgewerkt. Voor dit laatste onderzoek zal de samenwerking worden aangegaan met een actieve groep vrijwilligers (verbonden middels de AWN; Nederlandse Archeologievereniging) die in 2023 reeds het aardewerk van dit onderzoek hebben gedetermineerd en geëxposeerd in het Besiendershuis. De resultaten van de vrijwilligers worden gedigitaliseerd en door een externe specialist gecontroleerd. Ook de overige documentatie zal worden omgewerkt naar de huidige maatstaven zodat rapportage en uitwerking mogelijk is.

5. Uitwerking van een groot onderzoek (Maasplein; Mp1)

In 2024 worden de veldtekeningen van het Maasplein gedigitaliseerd en geschikt gemaakt voor verdere analyse (van spoornummers voorzien), wordt een deel van het vondstmateriaal geconserveerd en worden enkele specialistische onderzoeken t.a.v. de uitwerking van vondstmateriaal uitgezet. De digitalisering van de veldtekeningen maakt het mogelijk in 2025 en 2026 gericht de tempels te gaan uitwerken.